

УДК 338

А. А. ТКАЧ^{1*}

^{1*}Каф. «Фінанси та економічна безпека», Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, вул. Лазаряна, 2, Дніпропетровськ, Україна, 49010

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена дослідженню шляхів і форм трансформації моделей міжнародних економічних відносин через призму нової інституціональної парадигми економічного розвитку.

Ключові слова: інституціональна парадигма; інституціональні економічні моделі; міжнародні економічні відносини

Постановка проблеми

Інституціоналізація міжнародних економічних відносин передбачає створення нових і розвиток існуючих інститутів, вільних економічних зон, технопарків, міграцію людського капіталу, особливості інвестування, що сприяють вирішенню не тільки економічних, а й соціальних питань через активізацію інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності підприємств і створення нових робочих місць. Це дає підстави для формування світогосподарських моделей, у яких створення в таких економічних зонах робочих місць залежить від дії міжнародних інститутів.

Інституціональні економічні моделі, їх формування й розвиток займають особливе місце в розумінні змісту динаміки сучасних міжнародних економічних відносин. При дослідженні інституціональних моделей розвитку міжнародних економічних відносин потрібно враховувати особливості розвитку й умов діяльності груп країн, між якими формуються економічні зв'язки. Це країни з розвинутою ринковою економікою, перехідною економікою, нові індустріальні країни, країни, що розвиваються.

На формування певної інституціональної моделі розвитку міжнародних економічних відносин впливають також інші значущі чинники: існуючий характер устрою національної економічної системи, ступінь інтеграції національного господарства у світовий господарський простір, історико-політичні й правові традиції роз-

витку міжнародного економічного співробітництва кожної конкретної країни на двох і багатосторонніх рівнях.

Перехід до нового етапу світового цивілізаційного розвитку, до постіндустріального, інформаційного суспільства, яке базується на економіці знань, людському й соціальному капіталі, в епоху тотальної глобалізації зумовлює формування нової інституціональної парадигми розвитку міжнародних економічних відносин.

Для оцінки впливу спеціальних економічних інститутів на розвиток і активізацію зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності регіонів потрібне запровадження відповідного моніторингу, що передбачає удосконалення інститутів інформаційного супроводу цих процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень

Сучасна оцінка характеру розвитку суспільства принципово змінює розуміння ролі існуючих парадигм економічних систем. Існуючі економічні теорії досліджували ті чи інші сторони матеріального виробництва (виробничі відносини, обмежені ресурси та шляхи їх раціонального використання, корисність і т.ін. [10, с. 217].

Концепція постіндустріального суспільства, що базується на технологічних укладах, стала продовженням формаційного підходу у визначенні етапів розвитку суспільства, що враховує рівень техніки й технології як визначальний

фактор його еволюції. Тому постіндустріальна парадигма теж не повністю може відповісти на найважливіші питання про джерела і генератори економічного розвитку сучасних цивілізацій.

Поява теорії інформаційного суспільства, наноекономіки, економіки, що базується на знаннях, внесла принципово нові ідеї щодо формування нової парадигми. Методологічною основою цих підходів значною мірою стала інституціональна економіка. Відбувся її ренесанс під назвою нова інституціональна економічна теорія. Класична інституціональна економічна теорія, як відображення нового цивілізаційного бачення закономірностей розвитку економіки, не вписувалася в традиційні парадигми.

Нами пропонується підхід до формулювання нової інституціональної парадигми економічного розвитку, в основі якої лежить нова якість соціально-економічних відносин, що втілена в нових правилах і нормах. Головною її рисою є проєкція найбільш цивілізованих інститутів та інституцій розвинутих суспільств на траєкторію розвитку України. Це не імпорт інститутів, а їх становлення і відтворення в специфічних умовах конкретного етапу розвитку суспільства.

Парадигмою вважають стандартні уявлення про предметну сферу та принципи її вивчення [4, с. 5]. Якщо парадигма – це стандартні уявлення, то як тоді виникає нова парадигма. Очевидно, що перехід від однієї до іншої парадигми наукового знання відбувається шляхом заміни одних стандартних уявлень на інші. А з позицій нової інституціональної економічної теорії, це відмирання застарілих і виникнення нових правил і норм, які регламентують економічне життя суспільства, його соціально-економічні відносини. Іншими словами, відбуваються такі інституційні зміни в економічній системі, що формують нові базові інститути. Наприклад, перехід від панування державної до приватної власності тягне «інституційну ланцюгову реакцію» змін, у результаті якої трансформується вся економічна система і це знаходить відображення у формуванні нової, інституціональної парадигми економічної теорії. Вона відображає новий інституціональний зміст економічного розвитку суспільства. Предметом науки стають нові базові інститути.

А. Чухно вважав, що парадигма – це система науково обґрунтованих понять, ідей, думок

логічно зв'язаних між собою, які утворюють цілісну концепцію – парадигму. Парадигма – це цілісна система, у якій логічно й послідовно розгортається предмет дослідження, тобто розкривається його зміст шляхом внутрішнього сутнісного саморуку [10, с. 58].

Парадигма – сфера вільних ідей як прототип, зразок, або система творчих методологічних і аксіомологічних (ціннісних) установок, взятих всіма членами наукового співтовариства за зразок вирішення наукових завдань [8, с. 57]. У загальному вигляді її можна розглядати як концептуальну схему дослідження певних явищ яку використовують дослідники на певному етапі розвитку науки і суспільства [6, с. 47].

Становлення нової парадигми – «це не тільки розробка нової системи ідей і уявлень, а й формування якісно нового типу мислення, глибоке оновлення методології та понятійного апарату науки» [10, с. 76]. Як зазначає відомий англійський вчений, автор робіт з методології економічної теорії Г. Блауг, дуже легко знищити нові дослідницькі програми, створюючи ідеологічні аргументи проти її основних постулатів і дотримуючись дуже ретельної критики. Методологія економічної науки має навчити нас як важко оцінювати навіть зрілі дослідницькі програми, а що вже говорити про програми в початковій фазі розвитку [11, с. 332].

Очевидно, скелет наукової парадигми утворюється двома складовими: базисними елементами предмета й методологією, теоретичним інструментом його пізнання. Усі інші сторони парадигми повинні «нанизуватися» на ці елементи.

Зауважимо, що імпортуються не тільки інститути позитивної дії, досить часто імпортуються також інститути негативного спрямування, які гальмують становлення нової економічної системи та економічний розвиток. Практика пострадянських країн має багату історію таких процесів, починаючи від елементарних фінансових пірамід та рейдерства і закінчуючи «вашингтонським консенсусом», тобто правилами економічної трансформації суспільства, які були нав'язані Україні й негативні наслідки яких відчуваються до цього часу.

Названі обставини дають підстави вважати, що формування нової інституціональної парадигми економічного розвитку – це не тільки поява нових інститутів і формулювання нових категорій, це і боротьба із застарілими прави-

лами, які тягнуть суспільство назад. Є багато політичних, історичних ментальних, психологічних чинників, які сприяють консервації старих інститутів. Нова інституціональна економічна теорія дає ключ для з'ясування причин того, чому старі, менш ефективні інститути консервуються, а нові, ефективніші, не знаходять довгий час застосування. Цей процес був описаний Д. Норттом як ефект блокування, що полягає у створенні перешкод зміни правил тими інституціями (державою, фірмами), які мають вигоди від використання чинних правил [7, с. 144].

Важливий внесок у розуміння еволюції наукового знання зробив американський учений Томас Семюел Кун. На його думку, нормальна наука – це така діяльність наукового співтовариства, яка не виходить за межі визнаної нею парадигми. А розвиток науки відбувається шляхом зміни періодів «нормальної науки» революціями, які змінюють одну парадигму на іншу [2, с. 298].

Кожна держава як світове співтовариство повинна створювати й постійно відтворювати не тільки систему обмежень і контролю, а й систему стимулів і покарань щодо їх дотримання. Таке визначення головної дефініції інституціональної парадигми в цілому властиве будь-якому етапу розвитку суспільства, але воно не повністю відображає специфіку цивілізаційно-інституціонального етапу його розвитку. Для постіндустріальної епохи характерним є такий зміст інститутів, коли правила та норми встановлюються і дотримуються самими людьми самостійно без примусу і покарання. Тобто, це інститути довіри, самообмеження, самоздійснення і самореалізації, у рамках яких повинна розвиватися сучасна цивілізація.

Постановка завдання

Метою статті є дослідження шляхів і форм трансформації моделей функціонування зовнішньоекономічної діяльності, аналіз поняття «інституціональна модель міжнародних економічних відносин», що забезпечує взаємодію економіки зі світовим господарством і забезпечує вирішення національних стратегічних завдань.

Виклад основного матеріалу

Основою трансформації моделей міжнародних економічних відносин (МЕВ) є сукупність

методологічних положень про інституціональний зміст поняття «модель МЕВ», механізми її формування й функціонування, чинники й тенденції розвитку.

Під категорією «інституціональна модель міжнародних економічних відносин» розуміють систему національних і міжнародних правил і норм господарської діяльності, дотримання яких забезпечує взаємодію економіки зі світовим господарством і вирішення національних стратегічних завдань.

Розвиток господарського співробітництва на міжнародному рівні базується на об'єктивній необхідності існування міжнародних економічних зв'язків, функціонування яких визначається конкретним інституціональним середовищем.

Інституціональне середовище в контексті міжнародної парадигми – це насамперед багаторівнева сукупність інститутів і інституцій, які базуються на організаційно-правових механізмах, що дозволяють здійснювати відповідні дії, взаємно стимулювати учасників у розвитку міжнародних зв'язків і нести економіко-правову й соціальну відповідальність за їх наслідки. Повноцінне міжнародне співробітництво неможливе без одночасної наявності всіх названих вище елементів. В той час, коли в різних регіонах світу поглиблюються інтеграційні процеси, а перед Україною, яка майже не має самостійного досвіду щодо участі в інтеграційних процесах, гостро постає питання щодо форм її участі у світовому господарстві, важливе значення мають сучасні тенденції розвитку інтеграції національних економік у цілому і співвідношення з цими процесами особливостей входження України в глобальний економічний простір.

Складовою частиною загальної системи світового господарства є зовнішньоекономічний сектор сучасної держави. Системи і підсистеми світового господарства перебувають в складній діалектичній взаємодії, взаємодоповнюючи одна одну. Одним з напрямів розв'язання кардинальних проблем внутрішнього розвитку, необхідною складовою зовнішньоекономічної стратегії України стало вирішення питань щодо її ставлення до міжнародних економічних об'єднань та інтеграційних процесів. Особливої уваги потребує дослідження процесу інтеграції та сучасного розвитку міжнародних та внутрішніх інституцій, що

здійснюють значний вплив на розвиток сучасних зовнішньоекономічних зв'язків як на світовому, так і на регіональному рівні.

Дослідження механізму інституціонального забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України в умовах трансформації економіки набувають все більшої актуальності.

Формування організаційно-економічного механізму розвитку зовнішньоекономічної діяльності України, визначення пріоритетних векторів розвитку інтеграційних процесів, а також функціонування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності як інституціональної складової потребують додаткових досліджень. Недостатня розробка моделей управління і контролю, механізмів функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності та спеціальних економічних зон, а також вплив їх на економіку України та активізацію зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності потребують додаткових наукових досліджень окресленого кола питань. Розв'язання цих питань є об'єктивною необхідністю щодо активізації механізму економічного зростання, основою якого повинна стати активізація інвестиційної діяльності, яка вимагає концентрації інвестиційних ресурсів для розвитку конкурентоспроможних виробництв та інтеграції економіки України до світових та регіональних ринків при вирішенні наявних економічних та соціальних проблем.

Важливе значення має розробка методологічних положень формування нової інституціональної парадигми зовнішньоекономічної діяльності України в контексті світового та регіонального розвитку, теоретичних основ забезпечення інституційних засад зовнішньоекономічної діяльності в контексті розвитку інтеграційних процесів.

Для України важливим є створення інституціонального середовища використання світового досвіду і функціонування вільних економічних зон як інституту ринкової економіки.

Пріоритетними для України є вектори розвитку інтеграційних процесів та розробки рекомендацій щодо удосконалення інституціональних засад зовнішньоекономічної діяльності України, вплив інститутів спеціального режиму інвестиційної діяльності та спеціальних економічних зон, як інституціональної складової, на розвиток зовнішньоекономічних зв'язків і ак-

тивізацію інвестиційного процесу та вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Це дає підстави запропонувати інституціональну модель оцінки впливу обсягу залучених інвестицій у спеціальні економічні зони та території пріоритетного соціально-економічного розвитку регіонів.

Теоретичне обґрунтування моделі розвитку міжнародних економічних відносин як «спеціальна економічна зона», що становить частину інституціонального економічного простору, де для підприємців (як резидентів, так і нерезидентів) створюються певні інституційні механізми управління. Така система стимулів здатна імпортувати кращі господарські інститути, що сприяють запровадженню новітніх технологій, створювати і розвивати пріоритетні галузі економіки, здатні забезпечити виробництво високоякісної конкурентоспроможної товарної продукції (робіт, послуг, технологій), успішний соціально-економічний розвиток регіонів, а також подолання депресивності й відсталості регіонів.

У контексті нової парадигми міжнародних економічних відносин для України є доцільним багатовекторний розвиток зовнішньоекономічного співробітництва і необхідність визначення пріоритетів участі України у інтеграційних процесах як шлях до економічного зростання та удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку інституціональних засад зовнішньоекономічної діяльності України. Пріоритети розвитку зовнішньоекономічної діяльності України повинні базуватися на нових інституціональних засадах і мати різнорівневий характер, що дозволить розвивати інтеграцію до світової економіки на основі інститутів міжнародного, міждержавного, міжрегіонального і міжфірмового характеру.

Особливе значення має участь України у транскордонному співробітництві на західних кордонах та розвиток принципово нових мезорегіональних відносин – на східних, що сприятиме більш ефективному розвитку відносин як з країнами Європейського Союзу, так і з країнами східного напрямку.

Інституціональна модель міжнародних економічних відносин, як форма реалізації конкретної зовнішньоекономічної стратегії країни, базується на системі різних форм міжнародних економічних зв'язків з певними типами інститутів взаємодії і ієрархії. З одного боку, ці ін-

ститути відображають характер правил функціонування національної системи господарювання, з іншого – формують модель міжнародних економічних відносин, що повинна бути прив'язана (адаптована) до правил міжнародної взаємодії на рівні країн-партнерів або міжнародних стандартів, що запроваджуються міжнародними організаціями.

Система – це певна сукупність взаємозв'язаних, взаємодіючих елементів, які мають певну ієрархію і субординацію і цим забезпечується її цілісність, єдність і життєвість у виконанні певних цілей. Відповідно до цього підходу, інституціональна модель міжнародних економічних відносин є конкретною системою інститутів і інституцій, що відкривають для будь-якої країни можливості зовнішньоекономічної діяльності як в самій країні, так і у світовому господарстві. Зовнішньоекономічна модель – це самостійна система національних економічних інститутів, що забезпечують взаємодію економіки зі світогосподарською сферою для вирішення національних стратегічних завдань. Формування інституціональної моделі міжнародних економічних відносин мусить базуватися на трьох інституціональних рівнях:

- 1) нормах національної господарської системи;
- 2) правилах, за якими діють підприємці-партнери національних економік (контрактні правила);
- 3) інститути, що створюються офіційними міжнародними інституціями, різними міжнародними асоціаціями і об'єднаннями.

Інституціональна модель міжнародних економічних відносин повинна включати основні елементи, що впливають з нової інституціональної економічної теорії, і враховувати реалії сучасних міжнародних відносин господарської взаємодії на різних рівнях. (економічні теорії, теорія контрактів, трансакційних витрат, політичний клімат, психологічні передумови).

Інституціональні моделі можуть охоплювати як світове співтовариство, так і регіональний або двосторонній рівні. Моделі можуть відрізнятися не тільки кількісно, але й якісно. Адже рівень і характер відносин, що складаються між національними економіками різних країн, можуть суттєво відрізнятися за інституціональним змістом. Вони є не тільки об'єктивними, що визначаються базовими принципами міжнародного економічного співробітництва і знаходять

своє відображення в провідних економічних концепціях і теоріях, але мають прикладний, інституційний характер. Це особливо характерно для двосторонніх відносин. Інституційні правила і норми міжнародного економічного співробітництва, що закладаються між країнами протягом десятиліть різними суб'єктами господарської взаємодії, суттєво впливають на розбудову інституціональних моделей двосторонніх економічних відносин.

В інституціональному контексті (правові механізми, контрактні угоди, двосторонні угоди тощо) практика двосторонніх міжнародних економічних моделей може суттєво відрізнятися між країнами і регіонами світового господарського простору, оскільки є результатом превалювання суб'єктивних чинників економічної взаємодії або відображенням теорії соціального капіталу в міжнародних економічних відносинах.

Значний вплив на формування теоретичної бази зовнішньоекономічної моделі, її структуру і розвиток мали класичні, неокласичні та неотехнологічні концепції міжнародної торгівлі: концепція меркантилізму, теорія абсолютних переваг, концепція відносних переваг, співвідношення факторів виробництва, парадокс Леонтьєва, теза С. Ліндера про однотипність попиту, теорія економіки масштабу, теорія життєвого циклу товару Вернона тощо [1].

Незважаючи на те що деякі спеціалісти вважають торгівлю квінтесенцією міжнародних економічних відносин, дедалі більшу роль у співпраці країн відіграє міжнародний рух капіталу, зокрема зарубіжні прямі інвестиції. Інтенсифікація прямого іноземного інвестування (ПІІ), з одного боку, довела обмеженість багатьох постулатів міжнародної торгівлі, а з іншого – стимулювала пошук теоретичних концепцій у сфері міжнародних інвестицій.

Серед факторів, що стимулюють іноземні фірми здійснювати ПІІ, Дж. Даннінг, автор еkleктичної моделі ПІІ, виділяє:

- 1) переваги володіння (технологічний рівень, маркетинговий досвід, імідж);
- 2) переваги дислокації (виробничі витрати, політичний ризик тощо);
- 3) переваги інтернаціоналізації, які пов'язані з можливістю отримання вищих результатів за рахунок самостійної діяльності в зарубіжній країні, порівняно з використанням місцевих дистриб'юторів та ліцензіатів [2].

Наукова новизна і практичне значення

Вперше запропоновано новий підхід до формулювання інституціональної парадигми економічного розвитку, в основі якого лежить нова якість соціально-економічних відносин, що втілена в нових правилах і нормах. Головною її рисою є проекція найбільш цивілізованих інститутів та інституцій розвинутих суспільств на траєкторію розвитку України.

На основі інституціональної парадигми економічної теорії запропоновано шляхи трансформації інституціональної моделі міжнародних економічних відносин як системи національних і міжнародних правил і норм господарської діяльності, дотримання яких забезпечує цивілізовану взаємодію економіки зі світовим господарством і сприяє вирішенню національних стратегічних завдань.

Висновки

Таким чином, трансформація інституціональної моделі міжнародних економічних відносин повинна здійснюватися на трьох інституціональних рівнях:

- 1) у нормах національної господарської системи;
- 2) у правилах, за якими діють підприємці-партнери національних економік (контрактні правила);
- 3) в інститутах, що створюються офіційними міжнародними інституціями, міжнародними асоціаціями і об'єднаннями.

Інституціональна модель міжнародних економічних відносин повинна включати основні елементи, що впливають з нової інституціональної економічної теорії, і враховувати реалії сучасних міжнародних відносин господарської взаємодії на різних рівнях (економічної теорії, теорії контрактів, трансакційних витрат, політичного клімату, психологічних передумов тощо).

Інституціональні моделі можуть охоплювати як світове співтовариство, так і регіональний або двосторонній рівні.

Правила і норми міжнародного економічного співробітництва, що закладаються між країнами протягом десятиліть різними суб'єктами господарської взаємодії, суттєво впливають на розбудову інституціональних моделей двосторонніх економічних відносин.

В інституційному контексті (правові механізми, контрактні угоди, двосторонні угоди тощо) практика двосторонніх міжнародних економічних моделей може суттєво відрізнитися між країнами і регіонами світового господарського простору, оскільки є результатом перевагування суб'єктивних чинників економічної взаємодії або відображенням теорії соціального капіталу в міжнародних економічних відносинах.

Перспективи розвитку сучасних моделей міжнародних економічних відносин передбачають поглиблення методології аналізу формування нової інституціональної парадигми економічної теорії як основи практичних дій у реформуванні міжнародної господарської взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Білоусов, Р. Новая парадигма экономической науки как отрицание отрицания / Р. Білоусов // *Вопр. економіки*. – 1993. – № 4.
2. Кун, Т. Структура научных революций : пер. с англ. / Т. Кун – 2-е изд. – М., 1977.
3. Норт, Д. К. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. К. Норт. – К. : Основи, 2000.
4. Тарасевич, В. Н. О философии и методологии фундаментальной экономической науки / В. Н. Тарасевич // *Європейський вектор економічного розвитку: зб. наук. пр.* – Д. : Вид-во ДУЕП, 2007. – Вип.2(3).
5. Тарасевич, В. М. О предмете экономической теории / В. М. Тарасевич. – Д., 1997.
6. Ткач, А. А. Институціональна парадигма теорії ринкової інфраструктури. *Економіка розвитку* / А. А. Ткач. – Х. : ХДЕУ, 2005. – № 1. – С. 89-93.
7. Ткач, А. А. Институціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навч. посіб / А. А. Ткач. – К. : Центр учбової літ-ри, 2007.
8. Філіпенко, А. С. Цивілізаційний вимір економічного розвитку / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2002.
9. Філософія / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1997.
10. Чухно, А. А. Твори у 3 т. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А. А. Чухно; НАН України. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України.– К., 2007.
11. Blaug, Mark. *Metodologia ekonomii* / Mark Blaug; przekład B. Czarny. – Wydawnictwo Naukowe PWN. – Warszawa, 1995.

А. А. ТКАЧ^{1*}

^{1*}Каф. «Финансы и экономическая безопасность», Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика Лазаряна, ул. Лазаряна, 2, Днепропетровск, Украина, 49010

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ

Статья посвящена исследованию путей и форм трансформации моделей международных экономических отношений через призму новой институциональной парадигмы экономического развития.

Ключевые слова: институциональная парадигма; институциональная экономическая модель; международные экономические отношения

А. А. ТКАЧ^{1*}

^{1*}Department «Finance and economic safety», Dnepropetrovsk national university of railway transport named after academician v. Lazaryan, Lazaryan str., 2, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49010

TRANSFORMATION INSTYTUTIONAL MODELS OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS IN THE CONTEXT OF INSTITUTIONAL PARADIGMS

The article deals study the ways and means of transformation models of international economic relations through the prism of the new institutional paradigm of economic development

Keywords: institutional paradigm; the institutional economic model; international economic relations

Надійшла до редколегії 19.03.2013.

Прийнята до друку 30.04.2013.